

МӘДЕНИЕТ ПЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ГУМАНИСТІК ӘЛЕУЕТІ*

¹*Нұрмұратов Серік Есентайұлы, ²Құрманғалиева Ғалия Құрманғалиқызы,
³Қарибаев Олжас Омарович*

¹*s.nurmuratov@mail.ru, ²galiya2206@gmail.com, ³ol1188zhas@mail.ru*

^{1,2} *ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты*

³ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

¹*Nurmuratov Serik, ²Kurmangaliyeva Galiya, ³Karibaev Olzhas*

¹*s.nurmuratov@mail.ru, ²galiya2206@gmail.com, ³ol1188zhas@mail.ru*

^{1,2} *Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies RK MES CS*

³ *Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

Аңдатпа. Ғылыми мақалада қазақстандық қоғамның заманауи мәдениеті мен маңызды құндылықтарының қазіргі жай-күйінің сипаты мен ерекшеліктерін ашу және жаңа қазақстандық болмыс пен тұрақты даму міндеттері аясындағы оларды іске асырудың рухани-адамгершіліктік әлеуетін ашып беру міндеттері қойылады. Авторлар қоғамдық сананы жаңғырту үдерістері ауқымындағы қазақ халқы мен ҚР этнос өкілдерінің тұтастанған мәдениетінің дәстүрлері құндылықтық мазмұнының орны мен рөлін айқындады. Жұмыста тұрақты даму тұжырымдамасы аясындағы әлемдік және отандық мәдени құндылықтарға салыстырмалы талдаудың маңыздылығы көрсетіледі, сонымен қатар, қазақстандық құндылықтық дискурстың ерекшеліктері, әмбебаптылығы нақтыланады, мәдени құндылықтар иерархиясындағы діни құндылықтардың онтологиялық маңызы зерттеледі. Қоғамның тұрақты дамуы аясында қазіргі Қазақстанның мәдени-құндылық парадигмасының қалыптасуы және оны рухани-адамгершіліктік даму эволюциясы тұрғысынан жүзеге асыру практикасын зерделеу, ғылым, білім беру саласындағы тәуекелдер мен мүмкіндіктерді талдау және цифрлық болмысты бағамдау философиялық-әлеуметтанулық өлшемдерді қолдану арқылы жүргізіледі. Қазіргі Қазақстандық мәдениеттің гуманистік әлеуетін анықтау үшін және оның құндылықтық астарларын ғылыми тұжырымдау үшін жоғарыда аталған рухани құбылыстар аса маңызды екені дәйектелді.

Түйін сөздер: руханилық, тарих, мәдениет, дәниетаным, жаңғыру, ұлт, құндылық, өркениет, этнос.

* Бұл зерттеу ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыруымен № OR11465461 «Қазақстанның тұрақты даму стратегиясы контекстінде қоғамның мәдениеті мен құндылықтарын зерттеу» атты ғылыми бағдарлама аясында әзірленді.

Кіріспе

Кез келген қоғамның негізін мәдениет пен құндылықтар құрайды. Ұлттың тілін, ділін, оның мәдениеті мен құндылықтарын тұтастық, жүйелілік тұрғысынан түсіну, рухани игеру қазақстандық тарихи сана мен болмысты жаңғыртудың міндеттеріне сәйкес келеді. Қазіргі Қазақстандағы жаңғыру үдерістерінің мәдениет пен құндылықтар ауқымындағы гуманистік әлеуетін ашып көрсету маңызды. Әрине, Қазақстан Республикасының рухани және ұлттық қауіпсіздігін нығайту өте маңызды мәселе. Әсіресе, бұл проблеманы қоғамдағы гуманистік қырларды дамыту тұрғысынан ғылыми қарастыру жан-жақты зерделеулерді, пайымдауларды қажет етеді.

Қазақстандағы ұлттық жаңғырту үдерістері жаңа деңгейге көтерілуде, сондықтан ғылыми бағдарлама ауқымындағы әлеуметтік-философиялық, саясаттанулық, дінтанулық, әлеуметтанулық зерделеулер негізінде алынған ғылыми нәтижелер қоғамдағы пәрменді үдерістердің көрініс беруіне, жаңарған дүниетанымдық мазмұндарды қалыптастыруға ықпал етуі тиіс, сондықтар зерттеу барысында осындай тиімді рухани бағдарлар мен факторлар жүйесін айқындау мақсаты мен міндеттері алға қойылғаны белгілі. Зерттеушілер қазақстандық қоғамның даму заңдылықтарының ерекшеліктерін айқындау үшін жалпы адамзаттың тарихи эволюциясынан хабардар болу керек екені анық.

Қазақстанның тұрақты дамуы аясында еліміздегі мәдениет жүйесін, рухани-адамгершілік, діни құрылымдық мен саяси құндылықтар саласын институттау мәселелері бойынша халықаралық тәжірибеге негізделген ұстанымдарды зерделеу мақаланың негізгі мақсаттарының бірі. Ғылыми мақаланың негізгі идеясы – еліміздегі ұлттың болмысын жаңғыртуға тірек болуға қабілетті қазақстандық қоғамның бірлескен мәдениеті мен құндылықтарының инновациялық және гуманистік әлеуетін ашып көрсету және қазіргі әлемнің жаңа жағдайларындағы Қазақстанның орнықты және тұрақты дамуын қамтамасыз етуге қызмет жасайтын әлеуметтік және рухани факторлардың маңызы мен рөлін көрсету болып келеді.

Қазақстан қоғамын жаңғыртудың мәдени және құндылықтық негіздерін айқындау үшін философиялық-әлеуметтанулық зерттеулердің маңызы зор. Авторлар өздерінің ғылыми тұжырымдарын дәйектеу үшін осы бағыттағы зерттеулердің нәтижелеріне сүйенеді, сонымен қатар жаңа цифрлық жағдайдағы еліміздің тұрақты дамуын философиялық негіздемелері және әлеуметтік дамудың типі мен деңгейін айқындауға тырысады, құрылымы мен негізгі элементтеріне талдау жасайды, республика халқының заманауи саяси мәдениетінің трансформациялану үрдістері мен сипатына назар аударылып, тұрақты даму тұжырымдамасы аясында діни нормалар мен құндылықтардың мазмұны мен маңызын айқындайды.

Қазақстанның тұрақты дамуы үшін әлеуметтік-саяси саладағы гуманистік, рухани-адамгершілік негіздегі билік пен халықтың арасында қарым-қатынастар, сұхбаттар өрбіп отыруы тиіс, қоғамдағы діни құндылықтардың мәнін түсіну және мүмкіндіктерін өзектендіру еліміздің рухани мәдениетін жүйелеу үшін қажет. Сонымен, қазақстандық қоғамды жаңғыртудың мәдени және құндылықтық негіздерін жетілдіру Қазақстанның орнықты және тұрақты дамуына барынша ықпал ететіні анық.

Зерттеу әдіснамасы

Таңдалған тақырыпты ғылыми зерделеу барысында авторлар кешенді әдіснама мен әдістеме қолданады. Мәселен, тарихи-философиялық, әлеуметтік-философиялық, саясаттанулық, дінтанулық, мәдениеттанулық және әлеуметтанулық талдаулардың әр қилы жалпы ғылыми және пәнаралық әдістері мен тәсілдері авторлар тарапынан негізгі ғылыми бағдарларға айналған. Жалпы қоғамдағы мәдениет пен құндылықтар жүйесін талдаудағы құрылымдық-функционалдық әдістерді, философиялық-әлеуметтанулық тәсілдерді қолданудың ғылыми-практикалық маңыздылығы айқындалады. Қазіргі Қазақстандағы түрлі этнос өкілдерінің әлеуметтік болмысындағы құндылықтық жүйелердің даму динамикасын болжамдау мен бағалау үшін факторлық талдаудың әдіснамалық қабілеті қолданылады. Салыстырмалы талдау мен тұтастық принципі тұрғысынан ғылыми парадигмаларды қалыптастыру аталмыш мақаладағы кешенділік пен пәнаралық сапаны қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, қоғамдық-саяси үдерістерді заманауи мақсатта бағамдау арқылы жаңғыру үдерістердің қырларын көрсету үшін әдіснамалық инновациялар қолданылады. Ал енді институциялық талдау әдістері рухани және мәдени салалардағы жаңғырту үдерістерін жан-жақты зерттеу барысында қолданылады. Қазақстандағы көп қырлы, тұтастанған мәдениетті талдау үшін гуманитарлық ғылымдардың кешенді әдіснамасы пайдаланылады. Бүкіл Қазақстан деңгейінде халық арасында кең ауқымды жаппай сауалнама жүргізу барысында анықталған нәтижелерге мақалада назар аударылып, әлеуметтанулық ғылыми ақпараттарды философиялық өңдеуден өткізіледі және сонымен қатар тұжырымдамалық қорытындылар жасауға пайдалыналады.

Мәдени дәстүрлердің құндылықтық мазмұны

Кез келген халықтың мәдени дәстүрі терең жатқан тарихи эволюцияның заңдылықтарына бағынады. Қазақстан Республикасы жағдайында демографиялық құрылымда тұрғындардың негізгі құрамын қалыптастыратын (қазақ этносы өкілдері соңғы 2021 жылғы бүкілелдік санақ бойынша мемлекет

халқының үштен екі бөлігінен көбін құрайды) қазақ халқының мәдени, рухани және саяси тарихын жете түсінбей, оның этникалық болмысындағы басымдық танытатын құндылықтарының жүйесін сараламай қоғамдық санадағы бірлік пен бірегейлік туралы, әлеуметтік дүниенің тұрақтылығы туралы терең мағыналы тұжырымдар айту қиын. Сондықтан өзіміздің ұлттық дәстүріміздегі, болмысымыздағы маңызды деген құндылықтар жүйесін уақытылы және жүйелі анықтап отыруымыз керек, кез келген деструктивті әрекеттерге жетелейтін қадамдардан аулақ болудың жолын іздеу керек. Демек, қоғамдық сананы жүйелі зерделеп отыру қажет.

Өзінің рухани құндылықтарын дәріптемеген елдің болашағы күңгірт екені туралы салиқалы ойлардың айтылып жүргеніне де біраз болды. Бірақ көбісіне әлеуметтік ортада осы рухани құбылыстар тек айтылып қана қалатындай әсер қалдырады. Еліміздің билік органдары тарапынан өте мұқият құндылықтық тәрбиенің, саяси мәдениеттің негіздерін анықтауға көңіл аударылуы тиіс және саяси-әлеуметтік ахуалды үнемі бақылап отыратын мониторингтік орталықтар қажет екендігі айқын. 2022 жылғы қаңтар айындағы Қазақстанның көптеген қалаларындағы саяси оқиғалар осындай мемлекеттік қызметтің қажет екенін көрсетіп берді. Бір жағынан демократиялық институттардың қатарына жататын бейбіт шерудің өзі өте теріс мағынадағы кейбір әрекеттерге ұласуы мүмкін екендігін Қазақстандағы әлеуметтік практика дәлелдеп берді [1].

Еліміздегі жастардың кейбір бөлігінде әлі де дүниеге көзқарастағы құндылықтық басымдықтардың қандайы маңызды екеніне, базалық құндылықтардың айқындылығы туралы оқу және тәрбие орындарында жеткілікті білім алмайтындығы байқалды. Білім беру саласындағы технократиялық бағдарларға бет бұрған үлкен өзгерістер осы мәселеге де көңіл бөлуі шарт. Қоғамдағы өзекті мәселені күшпен, қылмыстық жолдармен шешудің болашағы өте төменгі деңгейде екені анық. Оны тарихтың өзі бірнеше рет дәлелдеп берген еді. Әрине, бұқара халықтың өзінің көтерген мәселесі бойынша балама көзқарасы болса, онда басқарушы мемлекет органдарына, жеке мекемелердің басшылығына уақытылы және құқықтық нормалар ауқымында білдіріп отыруға хақылы. Бұл әлемдік тәжірибедегі демократиялық дамудың айқын көрінісі.

Қазіргі қазақстандық қоғамдағы билік саласы қатынастары жүйесіндегі кейбір саяси дәстүрлердің, құндылықтардың, тұтастай алғандағы мәдениеттің жетілуі, өзгеруі қажет екендігі айқын байқалып отыр. Екінші жағынан, жастардың заманауи саяси менталитеті біршама деформацияға ұшырағаны байқалып отыр және ол кейбір әлеуметтік орталарда маргиналдықпен астасып жатқанын да атап өткен жөн. Оған тек жастар ғана кінәлі емес екені айқын. Ұзақ уақыт бойы кеңестік кезеңде негізінен мемлекеттік патернализм саясаты жүргізілді және осындай жағдайға үйренген аға ұрпақ негізінен нарықтың

қыспағы заманында, әсіресе әлеуметтік қиындықтар кезеңінде билікті сынауды әдетке айналдырғанын жасырмауымыз керек. Дәл осындай жағдай көрші жатқан Қырғызстанда да бірнеше жылдар бойы орын алғанын айта кете аламыз. Сондықтан бейбіт шерудің арты белгілі бір жастардың өкілдері үшін девиантты әрекеттерге әкелді.

Әрине, елімізде тарихи сананың жақсы үлгілерінде тәрбиеленген жастарымыз көп, бірақ кейде осы өркениеттіліктің, мәдениеттіліктің белгісінің өзара байланыстық дейгейдегі өзіндік астасу ауқымы төмен кездері де болады. Мәселен, ұлт менталитеті негізінен халықтың рухани өміріндегі әлеуметтік психологиялық бейімділіктер мен таптаурындық негізде қалыптасқан ұстанымдардың синтезінен тұрады. Ал тарихи сана соның белгілі тарихи кезең мен кеңістіктегі әлеуметтік әділдік пен саяси мәдениеттің деңгейінен тұрғысынан алғандағы азаматтық бірегейленумен астасқан көрінісі екені анық. Сондықтан кез келген ұлттың заманауи кезеңдегі болашағы жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына барынша бұқаралық санада орнықтырумен тікелей байланысты.

Осы тұрғыдан алғанда «BISAM Central Asia» әлеуметтанулық және маркетингтік зерттеулер бизнес-ақпараттық орталығы 2021 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым Комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының тапсырысы бойынша дайындаған «Қазақстанның тұрақты дамуының стратегиясы аясындағы қоғамның мәдениеті мен құндылықтарын зерттеу» тақырыбындағы әлеуметтанулық зерттеудің нәтижелері бойынша төмендегі мәліметтерге назар аударамыз.

Қазақстандық қоғамның даму үдерістеріне әр түрлі сыртқы және ішкі факторлар жиынтығы әсер етеді. Қазақстандық қоғамның тұрақты дамуына әсер ететін негізгі факторлардың ішінде респонденттердің 55%-ы жалпы адамзаттық құндылықтардың сақталуын көрсетті, ал 45%-ы мәдени жады пен материалдық мәдениеттің құндылықтарының сақталуына қатысты жауапты атап, оның маңыздылығына назар аударды. Әрине, жоғарыдағы көрсеткіштер еліміздің тұрғындарының жалпы құндылықтық басымдылықтарын көрсетуі әбден мүмкін. Бірақ әлеуметтік мәселелер өзектенген кезде кейбір әлеуметтік және саяси факторлардың ықпалының арқасында бұқаралық дүниетанымдағы «құндылықтық ығысулар мен өзіндік орын ауысулар» болуы мүмкіндігін жоққа шығармаймыз. Негізінен сауалнамаға қатысқан Қазақстан халқы түрлі әлеуметтік-саяси институттардың қызметіне сенеді. Ең үлкен сенім несиесі – президент пен әскерге, ең азы – парламент пен мәслихаттар және әкімдіктер атынан жергілікті билік органдарында. Өңірлік бөліністе барлық әлеуметтік-саяси институттарға сенімсіздік авангардын Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларын құрайтыны байқалды.

Заманауи тарихи кезеңде кез келген гуманитарлық саладағы ғылыми зерттеулер стратегиясы қоғамның жаңа гуманизмі мен трансформациясы

аясындағы полиэтносты қазіргі Қазақстанның мәдениеті мен құндылықтарын қарастыруда объективті ғылыми сыни-сипаттамалаулар мен дәйектеулер амалына сүйенуі қажет екенін ескергеніміз жөн. Отанымызға техникалық, технологиялық білімді күшейту қажеттігін жоққа шығармай отырып, гуманитарлық білімнің орны ерекше екенін де ескеруіміз шарт. Өйткені, жаңа Қазақстанға жаңаша ойлауды, әрекет етуді қабылдайтын, өркениеттілік қағидаттарына басымдылық беретін заманауи мағынадағы азаматтар қажет. Олар қарапайым халықта да, билік құрылымында да танылуы тиіс, сонда ғана қоғамдағы әлеуметтілік әділеттіліктің тұғыры орнығады және әрбір азаматтағы жауапкершілік сезімін ұялауы да өте маңызды.

Еліміздегі барлық өңірлерде өткізілген бұқаралық анкеталық сауалнама барысында «Сіздің пікіріңіз бойынша қазақстандық қоғамның онды, табысты дамуы үшін не жетіспейді?» деген сұраққа респонденттердің 39,7% азаматтарға «білімділік» жетіспейді, ал 38,5% тұлғаның «еркіндігі мен құқықтарын құрметтеу жетіспейді» деген жауаптар берген. Сонымен қатар респонденттердің «әлеуметтік әділеттілік» (31,5%) мәселесін атап өткен, ал сұралғандардың төрттен бір бөлігі (25,6%) отансүйгіштің әлсіздігін көрсеткен. Сөйтіп, азаматтардың қоғамдық пікірінде біршама әлеуметтік позициялардың күрделілігі көрініс тапқаны байқалды. Позициялардың он бағытта өрбуі үшін бұл бағыттағы жүйелі және нақты жұмыстардың жасалуын талап етеді.

Мәдениет пен құндылықтарды зерделеудегі ғылыми бағдарлар

Мәдениет пен құндылықтар ғылыми нысан ретінде әлемдік гуманитарлық ғылымдар саласында, оның ішінде философия тарихында көптеген ғасырлар бойы зерттеліп, бағамдалып келе жатқаны белгілі. Әрине, мәдениеттер мен құндылықтар тақырыбы күрделі және оны жан-жақты түсінуде теориялық және әдіснамалық тәсілдер мен шешімдер қажет. Өткен ғасырдағы кейбір іргелі еңбектерде мәдениет пен құндылықтардың анықтамалары беріліп [2], тұжырымдамалық көзқарастардың және зерттеудің әртүрлі қырлары ұсынылды және мәдениет адамның пәндік-практикалық қызметі мен оның тарихи формалары тұрғысынан қарастырылды [3]. Сонымен қатар, кейбір авторларда мәдениетті зерттеу мен оны философиялық негіздеудің іргелі тәсілдері келтірілді [4].

Тарихи-философиялық және қазіргі заманғы философиялық білімнің мазмұнына назар аударатын болсақ, онда адам, мәдениет, қоғам және мемлекет мәселелері құндылықтар мәселесінің теориялық дамуымен, зерттелуімен тығыз байланысты екенін аксиология саласының мамандарынан [5], [6], [7] және т.б. көптеген авторлардың жұмыстарынан байқаймыз. Құндылықтар теориясының негіздері мәдениет теориясының бағдарларымен терең бай-

ланыста екені байқалады. Бұл жағдай түсінікті деуге болады: қоғамда мәдениетсіз құндылықтар жоқ, жасампаз құндылықтарсыз кез келген мәдениет құнарсыз шөл даладай қасиетке ие болады.

Әлемдік гуманитарлық білімнің ауқымында саяси мәдениет пен құндылықтардың қырларын зерделеу Г. Алмонд пен С. Верба сияқты мамандардың еңбектерінде көрініс берді [8, 96 б.]. Қазіргі әлемге тән демократиялық саяси мәдениеттің әмбебап құндылықтарының тұжырымдамасын Ю. Хабермас дамытады [9]. Заманауи саяси мәдениет пен оның құндылықтарын талдауға арналған жұмыстардың ішінде А.С. Панариннің еңбектерін атап өтуге болады [10]. Зерттеушілер мәдениеттің терең философиялық мағынасын аша отырып, оның ұғымдық-категориялық ерекшеліктеріне тоқталады және оның әртүрлі деңгейлері мен қырлары болатындығын айшықтайды.

Қазақстандық ғалымдар да еліміздің тыныс-тіршілігін зерделеумен айналысып, мәдениет пен құндылықтар мәселесіне бірқатар құнды жарияланымдар жасады, ғылыми зерттеулер жүргізді. Бұл жерде еліміздің Философия, саясаттану және дінтану институты ғалымдарымен қатар әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мамандары да философиядағы құндылықтар мәселесіне көптеген ғылыми зерттеулер жасап (Г. Әбдіғалиева, Ә. Әбішева, Г. Нұрышева және т.б.), мәдениет феноменінің ішкі болмысын ашатын еңбектер мен мәдениеттану пәні бойынша оқулықтарды (Т. Ғабитов, Б. Нұржанов, А. Құлсариева, Ә. Масалимова және т.б.) ұсынғаны белгілі.

Жалпы рухани бағдарларды анықтау кез келген қоғам үшін ежелден ең басты мақсаттардың қатарына жатады. Қазақстанның философиялық зерттеу кеңістігінде мәдениет пен құндылықтар мәселелеріне келетін болсақ, онда К.А. Әбішевтің билік мәселесіне арнаған еңбегін жатқызуға болады және автор құндылықтардың қалыптасуына өзіндік ерекше көзқарасын білдіріп, тіпті, теріс мағынадағы құндылықтарды қоғамда орын алған өзіндік мәртебесі бар құбылыс ретінде мойындау қажет екендігімізге шақырады [11, 23 б.], Ә.Н. Нысанбаев қоғамдағы рухани құндылықтардың аса зор маңыздылығы бар екендігін атап көрсетеді және қазақ халқының ежелден дәстүр мен салттарды ұлықтағанын көрсетіп береді [12, 112 б.], С.Е. Нұрмұратов та өзінің ғылыми зерттеулерінде рухани құндылықтардың Ақиқат заңдылығынан, үйлесімділік қатынастардан сусындап, адамның рухани болмысын қалыптастыруға қатысатындығын көрсетеді және теріс мағынадағы құндылықтардың шынайы құндылықтарға жатпайтығына тоқталып кетеді [13, 89 б.], ал отандық дінтанушы маман А.Г. Косиченко қоғамдағы діни құндылықтардың либералды құндылықтармен қайшылыққа келіп отыратындығы жөнінде өз ғылыми зерттеулерінде атап көрсетеді [14, 101 б.], З.Н. Сәрсенбаеваның зерттеулерінде әрбір этностың өзіндік құндылықтық әлемі және жүйесі бар екендігіне тоқталып, осы құбылыста

мәдени мұраның маңызы зор екендігін дәйектеледі [15, б.138]. Әрине, мәдени мұра саласын зерттеуге көптеген мамандарымыз үлкен үлес қосты, әсіресе, көрнекті Шығыс ойшылы әл-Фараби мұрасын еліміздің зияткерлік, ғылыми кеңістігіне енгізу бойынша көптеген ғылыми зерттеулер жасау арқылы ұлттық философиямыздың өркендеуіне және оларды білім беру саласында насихаттауда Ғ.Қ.Құрманғалиева мен Н.Л.Сейтахметовалар үлкен еңбектер сіңірді.

Ұлттық және рухани қауіпсіздік мәселесі

Қазіргі қоғам өзінің эволюциясында саяси және экономикалық қауіпсіздігімен қатар рухани қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тиісті. Кез келген ұлттық идея негізінен рухани идея болуы тиіс. «Жаңа Қазақстанды біріге өркендетеміз!» деген идея, үндеу елімізге рухани идея бола алады ма? Әрине, «Бірлік» деген ұғым өте оңды мағынадағы түсінік және терең гуманистік әлеуеті бар құбылыс, ол қоғамда адамгершілік принциптерін алға шығарады. Бірақ бірігудің астарын қандай дүниетанымдық ұстанымдар мен бағдарлар құрайтынын да ескеруіміз керек және теріс мағынадағы бірлік теріс нәтиже береді. Мәселен, қоғам қиын-қыстау кезеңінде жауға қарсы тұру үшін бірігуі, одақтасуы мүмкін. Бұл шын мәнінде табиғи инстинктік деңгейдегі қауымдастықтың қауіп-қатерлерден ұжымдық тұрғыда қорғануы. Ал рухани бірлік одан әлде қайда терең мағынадағы құбылыс. Бұл әлеуметтік матрицаны қалыптастру үшін дүниетанымдық деңгейдегі адамдардың арасындағы жақындықтың болуы. Ол жақындасу мен өзара түсінісу мемлекеттің нұсқауымен, немесе белгілі бір қоғамдық күштердің насихаттауымен науқандық сипатта қалыптаса салмайды. Рухани бірігу мен ынтымақ қоғамда азаматтардың қажеттілігінен туындайды олардың мүдделерінің сәйкестенуімен, әлеуметтік әділеттілік принциптерінің басымдылық танытуымен қалыптасады, билік пен тұрғындар арасындағы сұхбаттың негізіндегі өзара серіктестіктің орнығуымен астасып жатады.

Өркімнің жекеленген дарашылдығының сипаты, өзімшілденген қажеттіліктердің жиынтығы механикалық түрде мүдделер сәйкестігін қалыптастырмайды. Олар, керісінше, мүдделердің қоғамда жүйеленуі азаматтардың қандай құндылықтық бағдарларды ұстануымен, ұлықтауымен айқындалып отырады. Егер қоғам негізінен материалдық игіліктің жиынтығы белгілі бір субъектілерде әлеуметтік әділеттілік қағидаларына сүйенбей қордаланып, қалыптасатын болса, онда іштей оған толеранттық таныта алмайды. Бұқаралық санада басқалардың материалдық игілікке жылдам және айналма жолдармен жетудің көріністеріне (посткеңестік кезеңдегі кейбір азаматтарда олигархиялық капиталдың кенеттен пайда болу фактісі) теріс қатынастарын қалыптастырады және ол тарихта бұқаралық деңгейде

қарсыласу әрекеттері мен бағалау тұжырымдарына әкеледі. Сөйтіп, мүдделер арасындағы үйлесімсіздік көптеген әлеуметтік деформациялардың қайнар көздеріне айналады, болашақ кикілжіндердің бастауын қалыптастырады. Авторитарлы режим онымен күресудің өзіндік ерекше механизмін қалыптастырса, демократиялық режим ортаңғы тапты қалыптастыру арқылы қоғамды эволюциялық жолмен сауықтыруға тырысады, көптеген әлеуметтік қайшылықтарды уақытылы шешімі арқылы алдын алады.

Сонымен, заманауи адам тарихындағы кез келген тарихи субъект болатын ел өзінің шамасына, мүмкіндіктеріне қарай мемлекеттік идеологиясын қалыптастырады. Мемлекетке қойылатын талаптар қандай болуы шарт? Таңдалатын идеология нақтыланған, тарихи кезеңге бейімделген және әмбебап саяси-құқықтық, дүниетанымдық модель болуы тиіс. Бұл модельдің мазмұны көптеген мәселелердің шешімін іздеуде және гуманистік рухани құндылықтарды басымдық етуден бастау алуы маңызды. Онсыз көпұлтты Қазақстанның әртүрлі әлеуметтік қабаттарының, этнос және конфессия өкілдерінің негізгі мүдделері жеткілікті деңгейде ескерілмей қалуы мүмкін. Әрине, мүдделер сәйкессіздігі, тіпті олардың кейбір қайшылықтары орын алатын қоғамдар көптеп кездеседі. Қазақстанның әлеуметтік кеңістігінде өткір мәселелер топтамасы бар екені белгілі. Ол тіл, діл, дүниетаным, тарихи сана, меншік, әлеуметтік әл-ауқат, болашаққа сенім, өмір сапасы сияқты маңызды құндылықтық бағдарларды қамтиды. Мамандар еліміз үшін әлеуметтік рухани бірліктің маңыздылығын алға шығаруда. Жалпы «Бірлік идеясы» сонда ғана өзінің нәтижесін береді.

Діни салада әртүрлі діни конфессиялар бейбіт қатар өмір сүруден аспайды. Олардың бірлігін өзара келісіммен, сыйластықпен өмір сүруден артыққа апару мүмкін емес. Ешқандай дін өзінің догматикасынан бір сүйем басқаларға құрбан етуге немесе мәжбүрлі түрде топтасуға, интеграциялануға бармайды. Сондықтан өзара ұқсас діни рухани моральдің ұстанымдары бар екендігін әлеуметке жеткізіп отырған жөн. Сондықтан сапалы деңгейдегі сұхбаттар мен кездесулер конфессияларды бір-біріне жақындатуы мүмкін, бірақ бұл жерде ешқандай арандатуларға жол берілмеген абзал. Ұлттық идея Қазақстан жағдайында негізінен өзінің қызметін тиімді атқаруы үшін жергілікті тұрғындардың өзін-өзі басқаруы мәселесін тереңдете түсу керек. Өткен жылғы алғашқы рет ауылдар мен селоларды деңгейіндегі басшылардың еркін сайлаулар арқылы таңдалауы еліміздегі әлеуметтік демократияландырудың шешімді қадамдарына жатады.

Жарқын болашаққа деген сенім қоғамдағы басшы кадрлар мен әділ құқықтық реттеулерге сенімдерден, адам еркіндігін қорғаудан басталады. Жалпы билік пен жұртшылықтың өзара қатынасын жетілдіретін, тереңдететін механизм жауапкершілік құбылысынан нәр алады. Өзара әлеуметтік серіктестік қатынастарды тиімді паш ету арқылы билік пен

тұрғындарды өзара жақындатуға болады. Бұл азаматтардың, әсіресе заманауи қоғамдағы жас тұлғаның адамгершілік тәрбиесімен, руханилық қасиеттерін бойына сіңіруімен астасып жатады. Ұлттық идея қазақстандық қоғам үшін алға жетелейтін құндылықтық бағдар болуы шарт, ол кез келген отбасыға ұжымдық және тұлғалық қауіпсіздікті орнықтыруға көмектiсiп, өмiрлiк жол таңдаудағы идеялық көшбасшылық жасайтын ой-тұжырым мен қондырғы рөлiн атқаруы тиiс. Сонымен қатар, заманауи кезеңде ұлттық болмыс географиялық мағынадағы шектеулердiң сыртына шығуда, осыған орай алыс және жақын шет елдердегi қандастарымыз да елiмiздегi ұлттық қауiпсiздiк мәселесiне, әсiресе, осы үдерiстiң болашағына алаңдайтыны анық.

Қазақстандық қоғамның тұрақты дамуына әсер ететiн және елдiң рухани қауiпсiздiгiн сақтайтын басты факторлар ретiнде өткен жылы жүргiзiлген сауалнама респонденттерi – жалпыадамзаттық құндылықтарды, мәдени жадыны және өткеннiң материалдық мәдениетiнiң құндылықтарын сақтауды көрсеттi. Сонымен қатар, қазақстандық қоғамның дамуына ықпал ететiн нақты факторлардың iшiнде зерттеуге қатысушылар ең маңыздылары ретiнде төмендегiлердi атап өттi: үлкендерге құрмет, қонақжайлылық, дәстүрлерге оң көзқарас. Жоғарылармен салыстырғанда дамудың маңыздылығына азырақ әсер ететiн факторлар ретiнде дiнге деген оң көзқарас пен қоғамдағы рулық ынтымақтастық белгiлендi.

Қазақтардың ұлттық мәдениетiнiң қасиеттерi арасында сауалнамаға қатысушылар дәстүрлi қасиеттердi таңдады: бейбiтшiлiк, үлкендерге құрметпен қарау және басқа халықтардың дәстүрлерi мен мәдениетiне оң көзқарас. Сұралғандардың көпшiлiгiнiң пiкiрiнше, бұл қазақтың дәстүрлi мәдениетiне Қазақстанның қазiргi заманғы мәдениетiн бiрiктiрушi фактор ретiнде әрекет етуге мүмкiндiк бередi. Сауалнамаға қатысқан қазақстандықтардың көпшiлiгiнiң көзқарасы бойынша дәстүрлi қазақ мәдениетi, ең алдымен, жалпыадамзаттық құндылықтарға қолдау бiлдiретiндiктен және сонымен бiрге тарихта көптеген мәдениеттердiң ықпалына ұшырағандықтан басқа мәдениеттермен интеграциялану әлеуетiне ие екенiн атап өтiледi.

Қазақстандықтар өздерiн бағалауда объективтi болуға және қазақстандық қоғам дамуының оң жақтары туралы ғана емес, әлсiз жақтары туралы да айтуға тырысады. Мысалы, қоғамның оң дамуына елеулi кедергiлер ретiнде олар азаматтарда тиiстi бiлiм деңгейiнiң жоқтығын, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу проблемаларын, еңбекқорлықтың жеткiлiксiздiгiн және әлеуметтiк жауапкершiлiктiң төмен деңгейiн атап өтедi. Орташа алғанда, қоғамның оң бағытта дамуы үшiн жетiспейтiн фактор ретiнде сауалнаманың әрбiр бесiншi қатысушысы (19%) «еркiндiктi» ғана көрсеткенi маңызды. Бұл дерек ұғымның тым кең және анық емес түсiндiрiлуiне байланысты болуы мүмкiн, оны халықтың белгiлi бiр бөлiгi сөзбе-сөз қабылдайды, немесе қозғалыс бостандығы, iс-әрекет бостандығы ретiнде түсiнедi.

Қорытынды

Заманауи Қазақстанның тәуелсіздік алғанына 30 жыл толғаннан кейін қоғамдық ғылымдағы көптеген әлеуметтік мәселелер мен үдерістерге жаңашылдықпен карауға мүмкіндіктер туындап отыр. Демек, қоғамның әлеуметтік психологиясында, идеологиялық бағдарларында мәдениет пен құндылықтар мәселелесіне қатысты түбегейлі сапалы өзгерістер енгізудің кезеңі келді. Бұрын негізінен еліміздің тәуелсіздік алған кезеңінің басында қазақ халқының мәдениетінің рухани қайнар көздерін анықтау, жазықсыз жазаланған тұлғалардың есімін айқындап, ақтап алу, қоғамның барлық саласын жаңғырту және қайта өркендету сияқты істер тындырылып келді. Енді өзінің шынайы тарихын сараптап, зерделеп алған қоғамның төлтума мәдениеті мен ұлттық философиясын қалыптастыру, жалпы мемлекеттік нақты идеологиясын бекіту, ішкі бірлігін нығайту сияқты өзекті мәселелер жүйелі жүзеге асырыла бастайтыны анық. Ұлттың ұлттық өзіндік санасына барынша өркениеттілік белгілерін сіңіру маңызды және қоғамдық сананың сан қырлы қабаттарында, рухани салалардың айшықтарында халықтың дүниетанымдық, әлеуметтік-мәдени және құндылықтық бағдарларын жүйелей түсу де кезек күттірмейтін міндеттер.

Әрине, барынша жүйеленген қауымдастық қана өзіне тиісті рухани құрылымдарды пәрменді дамыта алады. Әрқашанда тарихи және әлеуметтік болмыстың ерекше байыпты инварианттары болып есептелетін рухани құндылықтар жүйесі тұрғындар арасында ізгілікті қарым-қатынастарды орнықтыратын фактор екені айқын. Әруақытта әлеуметтік кеңістікте рухани мәдениетке, руханилыққа деген объективті сұраныс болуы тиіс. Онсыз көпэтностардың, әр қилы конфессиялардың өкілдері тұратын Қазақстан Республикасы халқы біртұтас елге айналмайды, әлеуметтік қашықтықтар орнап, азаматтары бір-біріне жақындай түспейді. Жалпы қазіргі кезеңде көптеген дамыған өркениетті елдердің өзі жаһандандудың сынағы мен сынынан өту үшін тиімді жолдарды іздеуде. Сөйтіп, гуманизмнің заманауи тарихи болмыс үшін маңыздылығын көптеген қауымдастықтар өз тәжірибесінде күн санап біле түсуде. Еліміздің гуманитарлық саласының мамандары тарихи сананың, бұқаралық сананың әртүрлі қырларын жан-жақты зерттеуге бет бұрғаны белгілі.

Жаһандану заманында ескі дүниетанымдық бағдарлар мен ұстанымдар өздерінің онды нәтижелерін бере қоймайтындығын дәлелдеп отыр. Гуманизмге, ізгіліктік қатынастарға деген сұраныс объективті түрде өмірдің барлық қатпарларына ендеп келеді, сондықтан оны байқамаған және оған жете мән бермеген саяси режимдер нағыз кертартпа күштер болып қала береді. Ал енді, соңғы уақытта өзектендіріліп жатқан «Ұлттық рухани жаңғыру» және «Жаңа Қазақстан» тұжырымдамалары республика халқының тұтастай алғандағы

өмірін қамтиды және ол сонымен қатар локалды проблемаларды шеше отырып жалпы адамзаттың тағдырымен өзара жақындығын толықтай мойындайтын түсініктер және әрбір адамның өмірінің құндылығын, азаматтық құқығы мен болашағын Ақиқат заңдылығына сәйкес дәріптейтін, өрбітетін өзіндік инновациялық ұстаным. Осы бағыттағы жасампаз істер еліміздегі мәдениет пен құндылықтарды жүйелей қарастырумен астасып жататыны анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Президент Қ.-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына үндеуі. Нұр-Сұлтан. 07 қаңтар. 2022. [Электрондық ресурc] URL <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-undeui-70434> (қаралған күні 07.01.2022)
- 2 Каган М.С. Философия культуры. – СПб.: ТОО «Петрополис», 1996. – 415 с.
- 3 Коган Л.Н. Теория культуры. – Екатеринбург: УрГУ, 1993. – 160 с.
- 4 Межуев В.М. Культурология и философия культуры. // Культурология сегодня: Основы, проблемы, перспективы. – М.: Политиздат, 1993. – 216 с.
- 5 Виндельбанд В. Философия культуры и трансцендентальный идеализм // Лаборатория теории и истории культуры. – М.: ИНИОН, 1994. – 350 с.
- 6 Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. – М.: Гардарики, 1998. – 784 с.
- 7 Риккерт Г. О системе ценностей. – М.: Политиздат, 1998. – 363 с.
- 8 Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries. – Princeton, 1963. – 342 s.
- 9 Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб.: Наука, 2001. – 275 с.
- 10 Панарин А. Политология. О мире политики на Востоке и на Западе. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 345с.
- 11 Абишев К. Власть как ценность и власть ценностей: метаморфозы свободы. – Алматы: ИФП, 2007. – 470 с.
- 12 Нысанбаев А.Н. Духовно-ценностный мир народа независимого Казахстана: проблемы и перспективы // Под общ. ред. З.К. Шаукуновой. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2015. – 274 с.
- 13 Нұрмұратов С. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік-философиялық талдау. - Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2000. – 180 б.
- 14 Косиченко А.Г. Влияние глобализации на культуру и ценности человека // Аналитическое обозрение. – № 4-5. – 2001. – 40 с.
- 15 Сарсенбаева З.Н. Этнос и ценности. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2018. – 316 с.

Transliteration

- 1 Prezident K.-ZH. Tokaevty-n Kazakstan halkyna undeui [President K.-ZH. Tokayev's Address to the People of Kazakhstan]. Nur-Sultan. 07 kantar. 2022. [Elektrondyk resurs] URL <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-undeui-70434> (қаралған күні 07.01.2022)
- 2 Kagan M.C. Filosofiya kul'tury [Philosophy of Culture]. – СПб.: ТОО «Петрополис», 1996. – 415 с.

- 3 Kogan L.N. Teoriya kul'tury [Theory of Culture]. – Ekaterinburg: UrGU, 1993. – 160 s.
- 4 Mezhuiev V.M. Kul'turologiya i filosofiya kul'tury. //Kul'turologiya segodnya: Osnovy, problemy, perspektivy [Culturology and Philosophy of Culture]. – M.: Politizdat, 1993. – 216 c.
- 5 Vindel'band V. Filosofiya kul'tury i transcendental'nyj idealizm [Philosophy of Culture and Transcendental Idealism]. // Laboratoriya teorii i istorii kul'tury. – M.: INION, 1994. – 350 s.
- 6 Kassirer E. Opyt o cheloveke: Vvedenie v filosofiyu chelovecheskoj kul'tury // Problema cheloveka v zapadnoj filosofii [An Experience About Man: An Introduction to the Philosophy of Human Culture]. – M.: Gardarika, 1998. – 784 s.
- 7 Rikkert G. O sisteme cennostej [About the Value System]. – M.: Politizdat, 1998. – 363 s.
- 8 Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries. – Princeton, 1963. – 342 s.
- 9 Habermas YU. Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoy teorii [Involvement of Another. Essays on Political Theory]. – SPb.: Nauka, 2001. – 275 s.
- 10 Panarin A. Politologiya. O mire politiki na Vostoke i na Zapade [Political science. About the world of politics in the East and in the West]. – M.: Knizhnyj dom «Universitet», 1999. – 345s.
- 11 Abishev K. Vlast' kak cennost' i vlast' cennostej: metamorfozy svobody [Power as a Value and the Power of Values: Metamorphoses of Freedom]. – Almaty: IFP, 2007. – 470 s.
- 12 Nysanbaev A.N. Duhovno-cennostnyj mir naroda nezavisimogo Kazakhstana: problemy i perspektivy [Spiritual and Valuable World of the People of Independent Kazakhstan: Problems and Prospects]. // Pod obshch. red. Z.K. SHaukenovoj. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2015. – 274 s.
- 13 Nurmuratov S. Ruhani kundylyktar әlemi: әлеуметтік-философиялық талдау [The World of Spiritual Values: Socio-Philosophical Analysis]. - Almaty: KR BGM GK Filosofiya zhane sayasattanu instituty, 2000. – 180 b.
- 14 Kosichenko A.G. Vliyanie globalizacii na kul'turu i cennosti cheloveka [The Impact of Globalization on Human Culture and Values]. // Analiticheskoe obozrenie. – № 4-5. – 2001. – 40 c.
- 15 Sarsenbaeva Z.N. Etnos i cennosti [Ethnicity and values]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2018. – 316 s.

Нурмуратов С.Е., Курмангалиева Г.К., Карибаев О.О.
Гуманистический потенциал культуры и ценностей

Аннотация. В статье ставятся задачи раскрытия характера и особенностей современного состояния культуры и ценностей казахстанского общества и выявления их духовно-нравственного потенциала реализации в условиях новой казахстанской реальности и задач устойчивого развития. Авторами выявляются место и роль нормативно-ценностного содержания традиций культуры казахского народа и этносов Казахстана в процессе модернизации общественного сознания. В работе отмечается важность сравнительного анализа тюркских, европейских, исламских и отечественных культурных ценностей в контексте концепции устойчивого развития, выявления универсальности, конкретизации особенностей казахстанского ценностного дискурса, исследования онтологического значения религиозных ценностей в иерархии культурных ценностей Казахстана. Авторы подчеркивают, что философско-социологическое измерение культурно-ценностной парадигмы Казахстана и практики ее реализации сквозь призму духовно-нравственного развития, анализа рисков и открывающихся возможностей в сфере науки, образования, цифровой реальности в контексте устойчивого развития общества является очень важ-

ным при выявлении гуманистического потенциала современной казахстанской культуры и ее ценностных оснований.

Ключевые слова: духовность, история, культура, мировоззрение, модернизация, нация, ценность, цивилизация, этнос.

**Nurmuratov S., Kurmangaliyeva G., Karibaev O.
Humanistic Potential of Culture and Values**

Abstract. The scientific article sets the tasks of revealing nature and characteristics of the current state of culture and values of Kazakhstani society and identifying their spiritual and moral potential for implementation in conditions of the new Kazakhstani reality and tasks of sustainable development. The authors reveal the place and role of normative and value content of the traditions of the culture of the Kazakh people and ethnic groups of Kazakhstan in the processes of modernization of public consciousness. The article indicates the importance of comparative analysis of Turkic, European, Islamic and domestic cultural values in the context of sustainable development concept, identifying universality, concretizing the features of Kazakh value discourse, researching ontological significance of religious values in the hierarchy of cultural values of Kazakhstan. The authors emphasize that philosophical and sociological dimension of cultural and value paradigm of Kazakhstan and the practice of its implementation through the prism of spiritual and moral development, analysis of risks and emerging opportunities in the field of science, education, digital reality in the context of sustainable development of society is very important in identifying the humanistic potential of modern Kazakh culture and its value bases.

Key words: spirituality, history, culture, worldview, modernization, nation, value, civilization, ethnos.